

Lánczi András

DEMOKRÁCIA ÉS HANYATLÁS*

A címben foglalt jelentés általam vallott felfogása ez: a demokrácia az egyetlen olyan államforma, amely folyamatosan hanyatlást érzékel, ezért azt tartja legfőbb feladatának, hogy a demokráciát megvédje a hanyatlással, azaz a demokrácia erejét apasztó nézetekkel szemben. Mivel a demokrácia nem vezethető le a természeti törvényekből vagy a természetjogból, hanem kizárólag az észjogból, a hanyatlás észlelése magától értetődő: az ész folyton önmaga hiányát veszi észre a valóságos folyamatokban, a demokrácia pedig – ezt látjuk – állandóan „a demokrácia hiányával” küzd. Hogy mikor volt a demokrácia biztonságban? Ilyen soha nem volt a modern demokrácia történetében, persze a klasszikusban sem, hiszen pár évtizedig élt, szemben a spártai berendezkedéssel, amely hosszú évszázadokon át fennmaradt. A demokrácia kezdettől fogva a bizonytalanság szinonimája. Először: a demokráciának meg kell küzdenie saját intellektuális hagyományának a súlyával: a demokrácia az egyik legrosszabb államforma, legalábbis a politikai gondolkodás történetét tanulmányozva; másodsor, mivel a demokrácia csupán egy megnevezés, vagyis modern ideológiai konstrukció, folyton értelmezésre szorul minden politikai fejlemény, amely nincs összhangban a demokratikus ideológiával; harmadszor: a modern demokrácia ideológiai bázisának fontos része a modern társadalomtudomány, ezen belül is a modern pozitivisták politikatudomány. Azáltal, hogy a modern társadalomtudomány értékmentességet hirdet önmagára nézve, nincs és nem is lehet érve vagy véleménye a demokrácia minőségére vagy kívánatosságára vonatkozóan. Így viszont előáll az a helyzet, hogy a modern demokrácia mint elvont norma csak és kizárólag az észjogra hivatkozhat, ami viszont állandó hiánnyal fog küzdeni: a demokrácia vagy mint ideáltípus létezik, vagy úton van felé, vagy nincs is. Egyedül a realitás képes tényleges érveket szolgáltatni, hogy vajon amit demokráciának neveznek manapság, mi is, és képes-e stabilitást nyújtani – minden egyéb szempont csupán utópikus vágy vagy elgondolás.

I.

A *Journal of Democracy* idén ünnepelte első megjelenésének 25. évfordulóját. Önmeghatározásuk szerint a demokrácia „leplezetlen” pártolását tűzték ki célul, a demokrácia helyzetének világméretű folyamatos vizsgálatát vállalták. Évente elemzik a Freedom House jelentését a demokrácia globális helyzetéről. Olyan szempontokat vettek figyelembe, mint a joguralom, a sajtószabadság, a jó kormányzás, a tisztességes választások és

* Az írás a Molnár Tamás Kutatóközpont 2015. november 27-én rendezett *Konferencia a demokráciáról* című rendezvényén elhangzott előadás szerkesztett változata. A szöveget Monostori Martina gondozta.

hasonlók. Az utóbbi 10-15 évben azonban a demokrácia hanyatlását kezdte érzékelni a demokráciáért aggódó Journal of Democracy szerkesztősége, beleértve a laphoz kötődő olyan személyiségeket, mint Francis Fukuyama vagy Ivan Krastev. Persze, ahogy lenni szokott, a vélemények megoszlanak, vajon tényleg hanyatlik-e a demokrácia világméretben. Két viszonyítási pontot tettek meg a lap szerkesztői a hanyatlás méréséül: 1) növekszik vagy csökken-e a demokráciák száma világszerte; 2) ami ennél is fontosabb kérdés a szerkesztők szerint, hogy vajon nem csökkent-e a demokrácia vonzereje és legitimitása. Bármelyik viszonyítási pontot nézi is valaki, a kérdések vizsgálatának előfeltétele, hogy „az országok a demokráciát mint célt jelöljék meg”.

De miért kellene a demokráciát célul kitűzniük? Mert – szól a folyóirat érvelése – a demokrácia kínál jólétet és képes biztosítani a leghatékonyabb kormányzást. Hogy a demokrácia miért vesztett a vonzerejéből? A lap szerkesztői három okot soroltak fel: 1) a legfejlettebb demokráciák gazdasági és politikai teljesítménye meggyengült – ez különösen igaz a 2008 után kibontakozó gazdasági válság kezelése esetében és az ehhez kapcsolódó politikai döntések és történések fényében; 2) néhány autoriter rendszer önbizalma megnőtt, ráadásul akár gazdasági és politikai sikereket is fel tudtak mutatni; 3) a geopolitikai egyensúly a demokrácia ellenfelei javára módosult. Az aggodalom jó része abból adódik, hogy esetleg Kína modellé válhat például az afrikai országoknak.

Kína úgy mutat fel jelentős gazdasági fejlődést, hogy semmilyen demokratikus reformot nem hajtott végre, ráadásul gazdasági értelemben igen aktív Afrikában. De Oroszország, Irán, Szaúd-Arábia vagy Venezuela is más úton jár és sikereket mutat fel. Ebből adódik, hogy talán a demokrácia dicsérete és megkérdőjelezhetetlensége nagyon is Amerika-centrikus volt eddig. Meglehet, ebből adódik az amerikai demokratikus szemlélet egyik legnagyobb nemzetközi kudarca: amit a legelején „arab tavasznak” neveztek és éljeneztek a nyugati demokratikus erők, arról mára kiderült, hogy még nagyobb bajt hozott, mint amit orvosolni akart. Az autoriter rendszereknek, már ha ez helyes megnevezés, nemcsak a nyugati, főként amerikai értelemben vett demokrácia az ellentéte vagy váltórendszere, hanem a káosz, a természeti állapot vagy a *sztázsizs*. Ahol az amerikai típusú demokrácia bevezetésével kecsegtetett a társadalmi változás – Afganisztánban, Irakban, Egyiptomban, Szíriában, Líbiában –, ott háborús káosz, teljes instabilitás következett be. Arra még nincs bizonyíték, hogy ez a termékeny káosz időszaka vagy állapota volna. Jelenleg mégis az a helyzet, hogy az amerikai – akár politikai, akár politikatudományi – elgondolás szerint két rivális felfogás és gyakorlat áll egymással szemben: az amerikai demokratikus szemlélet és az autoriter, amely fenyegeti az amerikai szemléletmódot. Lassan az amerikai álláspont élethalálharcként fogja föl a kialakult geopolitikai helyzetet, még csak meg sem próbálja megérteni, vajon az általa fölállított bináris – demokratikus vagy autoriter – szembenállás adekvát-e a valósággal vagy sem, helyette a demokrácia hanyatlásáról beszél, mint saját életfelfogása és életmódja legfőbb fenyegetőjéről.

Minden bukás a kiindulópontba van belekódolva. Hanyatlik a demokrácia, vagy csupán az amerikai demokráciafelfogás válságáról van szó? A Journal of Democracy minden erényének elismerése mellett egyre több kérdés vethető föl. Először is: miért gondolják azt, hogy a demokrácia melletti elkötelezettség feltételezi, hogy a demokrácia legyen az

egyetlen célja egy politikai közösségnek? Ebben a formában a modern utópizmus fogja fel a helyzetét. Amit a folyóirat szerkesztői kiindulópontnak tekintenek, az azonos minden utópia képviselőjének magatartásával, élén a kommunistákkal: csak akkor vagy vitaképes, ha a célban – demokrácia, liberális világregend, kommunizmus, fajilag homogén állam – egyetértesz. Ha nem ez a kiindulópontod, akkor nem vagy vitaképes, írást nem fogjuk leköszölni, hiszen „nem kért írásnak” fogjuk minősíteni azt. Továbbá: valóban bizonyítható-e, hogy a demokratikus politikai berendezkedés a legkedvezőbb a gazdasági fejlődés számára? Ez az érv valójában spekulatív és reduktív gondolkodás következménye. A gazdasági virágzás demokrácia nélkül is lehetséges. Kína éppen erre példa, de történetileg is rengeteg minta van arra, hogy a gazdasági jólét sok más feltétel kedvező együttállása szerint is lehetséges. Kivéve, ha a gazdasági siker egyedüli mércéje a minél nagyobb fogyasztás. Különös, hogy a modern demokráciát egyetlen gazdasági mutató mértékétől teszik függővé, azaz a fogyasztás növekedésétől. Jelenleg az Egyesült Államokban kb. 50 millió ember, az összlakosság egyhatoda a napi élelmét is nehezen teremti elő. Mondhatni, hogy ez is csak egy mérce – rendben, de e mérce szerint az Egyesült Államok sem áll jobban, mint sok úgynevezett autoriter állam. Röviden: ha a demokrácia hanyatlása azon mérhető, hogy mennyiben tér el az amerikai demokrácia mércéitől, akkor a demokrácia valóban hanyatlik, de kérdés, hogy észjogi értelemben is halálra van-e ítélve a demokrácia, vagy csak annak egy bizonyos fajtája.

Ennek oka, hogy a demokrácia fogalma nem szűkíthető le egyetlen modellel: ne feledjük, ahogyan egyetlen jogrendszer sem ültethető át egyik országból egy másikba, a politikai rendszerek sem exportálhatók olyan termékként, mint mondjuk az autók, egy másik országba, mivel minden normarendszert – legyen az jogi vagy politikai – csak a normához kötődők viselkedése és akarata tarthat fenn. A demokrácia sokfélesége nem a demokrácia tagadása, hanem a modern utópikus elképzelések nyomorúságának a bizonyítéka. Az is elgondolkodtató, hogy miként lehet morális kategóriákat – mint egyenlőségszeretet vagy joguralom – statisztikailag, azaz matematikai eszközökkel megragadni. Bármit számszerűsíthetünk, de kérdéses, hogy van-e relevanciája az eredményeknek. A számszerűsítés redukció, nem képes az eltérő minőségeket kontextusba helyezni. Konkrétan megfogalmazva: vajon összehasonlítható-e egy posztkommunista ország úgynevezett demokratikus mérési adata például egy muszlim ország társadalmi felfordulása közben mért mérőszámaival? Mondhatja valaki, hogy a demokráciának vannak mérőszámai, de a végső értelmezésben egy morális és filozófiai értelemben vett egész megítélése a lényeg; ha a demokráciának nevezett politikai berendezkedés nem ennek akar megfelelni, akkor rosszabbul fogja végezni, mint az általa lenézett sok más politikai elképzelés.

II.

A demokráciáról szóló gondolkodás legfőbb nehézsége abból adódik, hogy a demokrácia fogalma nem politikai, hanem egy modern normatív eszmerendszer része, amely elsősorban jogi, morális, közgazdasági és szociológiai elemekből épül fel. Miközben

politikai fogalomként igyekeznek értelmezni a demokráciát. Ez azért lehetséges, mert valamikor a demokrácia politikai fogalom volt. Ma azonban a racionalitás egy formája, társfogalma a globalizációnak, a szabályozott piacgazdaságnak, a modern totalizációs államnak, a korlátlan technológiai fejlődésnek, a természet legyőzésének, az aduként használt emberi jogok fogalmának. Az ilyen átfogó fogalmak folyamatosan kiürülnek, s ami nagyobb veszély, minden más fogalmat is képesek kiüresíteni. Innen is van, hogy a demokrácia mint normarendszer állandóan hiányérzetet kelt, hiányokat észlel – „demokratikus deficit”, „állampolgári közömbösség”, „reformok elakadása” –, amelyek abból adódnak, hogy a modern demokrácia racionális normakonstrukció, s mint ilyen, a valóságban állandóan a normától – a racionálistól – való elmaradóként vagy eltávolodóként érzékeli önmagát. De nem feltétlenül politikai fogalom, mert a hatalomképződést és -képzést adottnak, alkotmányosan-intézményesen késznek tekinti. Egy ilyen konstrukcióban az egyedüli politikai aktusnak az tekinthető, hogy valamely politikai cselekvő mennyire képes vagy akarja a normák melletti kiállását deklarálni. Ez nem jelenti azt, hogy így is cselekszik, amikor dönt, de azt igen, hogy szimbolikusan elfogadja-e a „demokratikus, azaz normatív játékszabályokat”. Ezeket a normákat sokféle módon alkalmazták, hol „értékeknek”, hol „liberális alkotmányos berendezkedésnek” nevezik, de a lényeg a normativitás szimbolikus megtartásának elsődleges parancsa. Azért elegendő a szimbolikus lojalitás fenntartása, mert a normatív konstrukció, amit demokráciának neveznek, intézményes garanciákon alapszik, vagyis ennek a hatalmi rendszernek a működése főként a személyes elköteleződésekben múlik: azon, hogy a normarendszer működtetői akarják-e a normarendszer elvontsága miatt az állampolgárok többsége számára felfoghatatlan és átláthatatlan intézménybe vetett hitet táplálni. Ebből adódóan a modern demokratikus normarendszer a tömegek kezelésének és mozgatásának a művésze. Minél kifinomultabb ez a normarendszer, annál arisztokratikusabb vagy elitistább és cinikusabb a modern demokrácia. A politika realitása azonban folyamatosan kikezdi a normarendszert. Realitáson a konfliktusokon alapuló hatalmi versenyt, ellenségeskedést és állandó viszályt érthetjük. A modern demokrácia, összhangban a liberálisok törekvésével, a hatalom elrejtésének és porlasztásának a rendszere, a politika megsemmisítésének az eszköze. Ez azonban nem tudja kikerülni azt a problémát, hogy ezt a normarendszert is csak hatalmi konstrukció képes fenntartani, ehhez pedig politikai eszközökre van szükség. Tisztán politikai eszközökre, azaz hatalomra. A modern demokrácia alapkérdése ugyanaz, mint bármilyen más rendszeré: kié a hatalom és hogyan tartható fenn?

III.

Egyáltalán nem magától értetődő, hogy az emberek részt akarnak venni a politikában. Ennek nem mond ellent, hogy ugyanakkor véleményét szívesen megfogalmaznak a politikáról, azaz alkalomadtán beszélnek róla, de az akaratukat csak ritkán fordítják át cselekvésbe. Nem véletlen, hogy legalább annyi filozófiai irányzat érvel a politikai részvétel

mellett, mint ellene. A dilemmát mind Platón, mind Arisztotelész megfogalmazta. Platón szerint a vezetésre legalkalmasabbakat, a filozófusokat, azaz a racionálisan gondolkodókat rá kell venni, hogy irányítsanak, többnyire hiába, mert vonakodnak közéleti szerepet vállalni. Arisztotelész a *Politika* VII. könyvében, amely a mindenkori politikai gondolkodás egyik legfontosabb fejezete, miután leszögezi, hogy a politikai intézményeket tárgyaló tudósi fejtegetéseket megelőzi a prepolitikai kérdés filozófiai kezelése, azaz a „hogyan éljünk?” kérdésre adott válasz, azt a problémát veti fel, hogy „vajon a közéleti működés és a tevékeny élet a kívánatosabb, vagy inkább az, amely minden külső iránti érdeklődéstől visszavonul, amilyen az elmélkedő élet és amely némelyek szerint egyes-egyedül filozofikus”.¹ Az egyén szempontjából, amely az európai kultúra kezdetektől fogva fontos aspektusa, a politikai részvétel alárendelődik annak a kérdésnek, hogy mit tekint az egyén kívánatos életformának és célnak. Ha a közösség céljai ellentmondásba kerülnek az egyén által kitűzött célokkal, az európai kultúrában egyáltalán nem magától értetődő a közösség érdekét előtérbe helyezni: ebben a hagyományban gyökerezik a modern liberalizmus igénye is, hogy az egyén érdeke nem vethető alá magától értetődően a közösség érdekének. Ez az európai civilizáció különállóságának az oka. Elképzelhető ugyanis olyan életcél, amely nem helyezi előtérbe a közösség szükségleteit. A modern demokrácia nemcsak az egyenlőség, de a szekularizált individuum világa is.

A politikai élettől való távolmaradás, sőt majdnem ellenséges viszony kialakítása igen gyakori az európai civilizációban. A legfontosabb érveket és az ezen magatartásforma melletti kiállást megtaláljuk az epikureusok, a cinikusok és a szofisták munkáiban. Fontos belátni, hogy a sztoikusok tanításának egyik lényeges eleme a tömegekkel szembeni tartózkodás vagy óvatos magatartás megfogalmazása, mivel az egyén a tömegek uralta közéletben csak utat téveszthet, mi több, elveszítheti személyes létezésének értelmét. Seneca leveleiben bőségesen találunk figyelmeztetést és érveket a tömegekkel szembeni óvatos viselkedésre. A sztoikus felfogás, nyíltan hivatkozva az epikureus tanításra, azt hirdette, hogy az egyénnek önmagával kell összhangban lennie, az élet értelmének kérdése csakis az egyénben ölt testet, nem a közösségben. Ez az ellentmondás tisztán filozófiai, mégis végsősoron a politikát meghatározó kérdés. Vagyis nem az a túlracionalizált kérdés a döntő politikai kérdés, hogy „hogyan éljünk?”, hanem az, „hogyan éljek?” Hiába a közösség vagy az egész érdekének elsőbbsége, az egyén nem képes másként felfogni az életét, mint egyszeri, megismételhetetlen eseményt, ezért csak akkor lesz hajlandó saját életének értelmét alávetni a közösség érdekeinek, ha felismeri, vagy csak érzi, hogy egyéni életcélja megvalósíthatatlan a közösség céljainak elérése nélkül. Főként a közösségen kívüli fenyegetettség esetén áll elő ilyen helyzet. Minden más esetben csak akkor, ha az egyén mozgásteret fájdalmasan leszűkül. Egy racionalitására büszke kultúra, mint az európai, csak akkor életképes, ha az egyéni racionalitásnak kellő helyet biztosít. Ez nem fölény más kultúrákkal szemben, csupán növeli az agresszivitás mértékét, ha az európai civilizációt meg akarjuk ítélni. Vessünk egy pillantást Seneca érveire. A VIII. levél így kezdődik: „»Azt ajánlod, hogy kerüljem a tömeget, hogy vonuljak vissza és érjem

¹ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, ford. Szabó Miklós, Gondolat, Budapest, 1984², 1324a.

be a jó lelkiismerettel?» – kérdezed tőlem.” Majd a válasz: „Kerüljétek azt, ami a tömegnek tetszik és amit a véletlen nyújt.” A kettő ugyanis szorosán összefügg. Seneca érve az, hogy a tömegek mozgása és akarata szemben áll a bölcs életformájával, amely „beéri önmagával”. Az európai civilizációt az egyén és a közösség közti ellentét vagy feszültség feloldási kísérleteként értelmezhetjük. A tömegtársadalom azonosítása a demokratikus eljárással közvetett, de nem alaptalan. Minden politika, amely esetleg közvetlenül a tömegek akaratával megy szembe, az politikai értelemben halálra van ítélve, de ami ennél is fontosabb, lerombolja annak lehetőségét, hogy valaki az egyéni felfogása szerinti életet éljen. Az európai kultúrában az epikureista-sztoikus felfogás egyértelműen az egyén szemszögéből szemléli a közösség dolgait, pontosabban: kizárólag az egyén szempontját érvényesíti. A demokrácia föl sem merül mint racionális választás a sztoikus felfogás szerint, mivel politikaellenes filozófiai irányzatról van szó. Viszont a demokrácia mai védelmezőiben föl sem merül a filozófia védelme a demokratikus politikával szemben, sőt ha választani kell, akkor a demokrácia elsőbbséget élvez a filozófiával, vagyis a bölcsesség szeretetével szemben. Emiatt kijelenthető, hogy a mai demokratikus felfogás értelmezése, netalán bírálata nem lehetséges a klasszikus filozófia alapján, mivel irrelevánsnak tekintik a hagyományos filozófia észrevételeit.

Érdeemes egy pillantást vetni például a modernség egészen kezdeti időszakának szerzőjére, Jean Bodinre. Sokakhoz hasonlóan vélekedett, akik előtte a demokráciát nem tekintették a legjobb államformának – vagyis tisztán politikai kategóriának tartották, ami megakadályozza, hogy teljesen alkalmazzuk a mai úgynevezett demokratikus államokra. Bodin egyik legfontosabb megállapítása, hogy „a demokráciáról elmondhatjuk, hogy a legdicséretesebb, mivel egyenlőségre és igazságosságra törekszik minden törvényben, kedvezmény és kivétel nélkül”,² továbbá a demokrácia egyenlővé igyekszik tenni az embereket, „ez pedig csak úgy lehetséges, ha egyenlő mértékben osztják el a javakat, a tisztaségeket és az igazságot, kiváltságok és előjogok nélkül”.³ Látható, hogy Bodin nem a legfőbb elve, az egyenlőség tisztelete miatt bírálja a demokráciát, nem a törekvése miatt, hanem amiatt, hogy a valóságban nem tud érvényesülni ez az alapelv: a demokráciában „a leghitványabbak érvényesülnek, a becsületes és erényes embereket pedig lábbal tiporják”; valamint amiatt, hogy a demokrácia szembemegy a természeti törvényekkel: „Nem volt még állam, amelyben a javak és méltóságok egyenlő elosztása megmaradt volna, ez ellenkezne magával a természeti törvénnyel is, mely úgy intézte, hogy egyesek rátermettebbek és tehetségesebbek legyenek, mint mások, egyesek kormányzásra szülessenek, mások engedelmességre.”⁴ Bodin szinte szó szerint ismétli Arisztotelész érveit és megállapításait. De Bodin további kijelentéseket is tesz a demokratikus életforma ellen: a demokrácia egyenesen száműzi az erényt, ami nélkül pedig nincs jó politikai berendezkedés, a demokráciában elnézik a bűnt, mert nem büntetik, így viszont az a helyzet, hogy a demokrácia a legkevésbé rátermettek irányítása mellett létezhet, ha pedig jön egy rátermett irányító vagy vezető, „a néphatalom innen-

² Jean BODIN: *Az államról*, ford. Sz. Jónás Ilona, Gondolat, Budapest, 1987, 341.

³ *Uo.*, 341–342.

⁴ *Uo.*, 343.

től kezdve csak látszat”.⁵ Végül a demokrácia legfőbb hátránya „az, hogy az ENYÉM és a TIÉD fogalmának megszüntetése alapjaiban ingat meg minden államot”.⁶ Látható tehát, hogy a mai, demokráciának nevezett államok valójában nem demokráciák a szó eredeti értelmében, noha a klasszikus bírálati érvek elemei ma is megállnak, mégis látható, hogy ma valamilyen másfajta rendszerről van szó, ha demokráciát emlegetünk.

IV.

A demokratikus kormányzás modern változatának kérdése, hogy miként lehet a kormányzás mint vezetés szempontját összeegyeztetni a hatalom korlátozásának az elvével. Az ideológiák kora előtti időkben a vezetést, azaz az irányítók és az irányítottak szükségzerű megkülönböztetését nem kérdőjelezték meg. Arisztotelész leírása, miszerint a férfi és a nő viszonyát természettől fogva a reprodukció szabályozza, míg a közösség fennmaradását a vezetés biztosítja, amely természettől fogva az embereket irányítókra és irányítottakra osztja máig meghatározóan.⁷ Mikor lett gyanús a politikai vezetés? Akkor, amikor élesen szembekerült egymással a hatalom két oldala: a hatalom igazolása és a hatalom gyakorlása. Ez a folyamat a hatalom feldarabolásának vagy megosztásának az elvi szintre emelésével vette kezdetét és a mai demokráciában érte el a dogmatikus csúcspontját. Szemben Giorgio Agamben észrevételével, amely élesen veti fel a modern politikai fogalmak kiüresedését, élén a demokrácia fogalmával,⁸ a politikai-jogi racionalitás és a gazdasági-kormányzási racionalitás megkülönböztetésében, sőt szembenállásában nem egyszerűen az arisztotelészi *politeia* fogalom kettéhasadását látom legitimációra és kormányzásra, hanem a modern racionalitás zsákutcáját. Agambennek igaza van, hogy az alkotmányos-jogi-legitimitás fogalomkör levált a kormányzás-vezetés gyakorlatáról. Másként fogalmazva: az alkotmányos legitimitásból nem következik a végrehajtás dinamikája. Szerinte azért ürrült ki a demokrácia fogalma, mert „ha ma a kormányzás és a gazdaság dominanciájának vagyunk a tanúi a népszuverenitás felett [...], akkor meglehet, hogy a nyugati demokráciák most fizetik meg annak a filozófiai örökségnek az árát, amelyet fenntartások nélkül fogadott el. Az a félreértés, amely abból ered, hogy a kormányzást a pusztá végrehajtó hatalommal azonosítják, ez azon hibák egyike, amelynek számos következménye van a nyugati politika történetében. Az egyik ilyen következmény volt, hogy a modern politikai gondolkodás olyan üres absztrakciókkal vette körbe magát, mint a Törvény, az általános akarat és a népszuverenitás, miközben nem is reagált arra a problémára, amely minden szempontból döntő: a kormányzás és a szuverenitással való megfeleltetésével összefüggésben. Egy nemrég megjelent könyvemben azt próbáltam bemutatni, hogy a politika központi misztériuma nem a szuverenitás, hanem a kormányzás, nem az Isten, hanem az angyalok, nem a király, hanem a miniszterek, nem a

⁵ Uo., 345.

⁶ Uo., 346.

⁷ ARISZTOTELÉSZ: *I. m.*, 1252a–b.

⁸ Giorgio AGAMBEN: *Introductory Note on the Concept of Democracy, Theory and Event* 2010/1.

törvény, hanem a rendőrség – vagy pontosabban, a kettős kormányzati gépezet, amelyet kialakít és mozgásban tart.”⁹

A modern demokrácia alkotmányos-jogi hívei éppen azt hangsúlyozzák, ami tönkreteszi a kormányzást: ha a kormányzás vagy vezetés csupán végrehajtó hatalom, akkor a kormányzáshoz kapcsolódó minden fogalom üressé válik. Maga a kormányzás pedig enerválttá, absztrakciók vagy ideológiai konstrukciók foglyává válik. Miközben elfogadhatóak Agamben szembeállításai, a sugallt helyes felfogás már nehezebben ismerhető el: ugyanis nem látja, hogy a vezetés a politikai cselekvés értelme nem a cselekvés maga. A rendőrség cselekszik, de törvény nélkül akár a káoszt is előidézheti vagy fokozhatja; a cselekvés döntéseket jelent, dönteni pedig csak valaki tud. Semmilyen intézmény nem dönt, nem ad önmagában választ semmilyen problémára. Ráadásul a jogi-normatív irányítás gyorsan alakul át szövevényes bürokráciává, merev struktúrák jönnek létre, amelyek folyton abban a hitben élnek, hogy a jogi-törvényi tökéletesedést szolgálják. A jogi környezet feltétel, de nem helyettesíti a politikai vezetés dolgát: a döntést, amely mindig a bizonytalan jövőre irányul, míg a jogi szabályozás csak a megtörtént, múltbeli tapasztalatból indulhat ki. Az idősíkok közti különbség lényegi különbség, ha meg akarjuk érteni, honnan is eredhet a demokratikus hanyatlás. A modern demokrácia képmutatása ugyanabból a hiányból táplálkozik, mint minden utópikus modern politikai elképzelés: ha a demokrácia alapelve az egyenlőség, a valóság viszont folyamatosan cáfolja az egyenlőséget, akkor marad a normatív szempontok tényleges szükségletek fölé emelése. Az ilyen utópikus rendszerek nem igényelnek tehetséges politikusokat – mind a kommunizmus, mind a jelenlegi liberális demokráciák a bürokrata végrehajtókat tekintik a politikusi minőség csúcsának. Gyakran még szakértőknek is nevezik őket, a politikusok csak elrontanak dolgokat, míg a szakértők helyrerakják azokat – szól az utópikus érvelés.

A demokratikus hanyatlás éppen azon a ponton kezdődik, amit a rendszer a legerősebben szeretne hangsúlyozni: a demokrácia olyan normarendszer, amelyhez mindenkinek tartania kell magát. Ezt viszont csak úgy lehet elérni, ha a demokratikus rezsím folyton propagandát fejt ki önmaga fensőbbiségéről más rezsímekkel szemben, jelenleg ezt az „autoriter rezsím” testesíti meg. Az autoriter rezsím fogalma nehezen definiálható, de az ilyen rezsímek visszatérő eleme az erős vezetés és a szuverenitás hangsúlyozása. Ilyen például Oroszország, Törökország, Irán, Kína, de mondjuk több gazdag arab országot nem szoktak idesorolni. Alapvetően a nyugati civilizációhoz tartozó országokra szokták ráragasztani az autoriter jelzőt. Az autoriter jelző ugyanis a II. világháború előtti, valamilyen doktriner és erőszakos politikát vivő országok jellemzőit tartalmazza: különösen a nemzetiszocializmus jellegzetességei jelennek meg a fogalomba tömörítve. A demokratikus ideológiai-normatív rendszernek ez a kiindulópontja. Ha minden ország demokratikus volna, akkor is szükség lenne a demokrácia melletti propagandára. Enélkül ugyanis a demokrácia elvesztené belső koherenciáját – azonnali hanyatlás következne be. A demokráciának ugyanis nincs semmilyen transzcendenciája, nem is szorul rá, mert az üzemszerűségében van az intenzitása, nem a spirituális erejében.

⁹ Uo.

Mindaddig, amíg a gazdasági jólét és a társadalmi béke fennmarad, a demokrácia csupán attól függ, hogy hisznek-e benne a polgárok. A hitet táplálja a gazdasági jólét és a társadalmi béke. Ez utóbbi azonban nemcsak az előbbitől függ, hanem az értelmes élet lehetőségétől is. A demokratikus apátia azért jelenik meg, mert a demokratikus ember életcélja nehezen fogalmazható meg – Istenben lehet hinni, a racionális normákhoz viszont viszonyulni kell, akár úgy is, hogy nem tudnak róla semmit az emberek. Bárhogy nézzük is, a demokrácia – ahogy minden más rezsim – sikere a vezetés minőségén múlik. Az állam szükségletekhez igazodó működésében, a gonoszságok mérséklésében. A demokrácia állandóan kiüresedik, mert sosem volt megtöltve. Folyton a hanyatlás érzetét kelti, mert sosem tudja a saját mércéit teljesíteni – a relativista gondolkodásmódnak megfelelő rezsim a demokrácia. A modern intézményrendszerek – a modern technológiai gondolkodásmódból kinőve – képesek üzemszerűen működtetni a demokratikus rezsimet, de csak addig, ameddig a rezsim nem ütközik valamilyen nagyobb problémába: gazdasági válság, külső támadás, belső erkölcsi szétrohadás. Továbbá, a demokratikus rendszer kényes egyensúlyt alakít ki az individuum és a közösség között: csak erős állam tud individuális társadalmat összetartani. Erős politikai vezetés nélkül azonban az erősen individuális társadalom a növekvő szabadosság jeleit mutatja. Harmadszor, a hanyatlás legfőbb forrása, hogy a demokrácia az emberi racionalitásra épít mindent. A demokrácia csak önmagára támaszkodhat, mert mind a vallást, a hitet, mind a bölcsességet másodlagosnak tekinti: a racionalitás pedig kizárólag úgy tarthatja magát éberen az úton, ha a hanyatlástól fél. De az éberség még nem racionalitás. Éberen lehet őrizni egy halott testet is. Az európai kultúra egyetlen kizárólagos sajátossága, ahogyan a racionalitáshoz viszonyult. Minden valóságos hanyatlása akkor következett be, amikor a racionalitáshoz fűződő viszonya szélsőségesen kitért. A racionalitás nem önmagáért van, az ész nem lehet önmaga istene, mert ez katasztrófához vezet. Ennek megfelelően a demokrácia sem lehet a világ megítélésének egyetlen mércéje, mert neki is folyamatosan az észszerűség előtt kell helytállnia. Ám az ész és az észszerűség nem azonos. Lehet valami az ésszel összhangban álló, mégsem észszerű, mert nem szabad megvalósítani, mivel vannak nem az ésből levezethető gyakorlatok vagy az életet szolgáló szokások, amelyek nélkülözhetetlenek a közösségi élet stabilitása szempontjából. Demokrácia és hanyatlás – pozitív értelemben – szorosan összetartozik, de paradox módon, mivel a politikát egyetlen dimenzióra redukálja: önmaga szeretetére. A demokrácia a politikai hedonizmus, sőt nárcizmus kifejeződése. Másként fogalmazva: a politikai hedonizmus, amely a politikát kizárólag materiális összetevőkből vezeti le, egyben a modern racionalizmus egyik – sajnos nagyon masszív – tévútja. Az igazi kérdés nem az, hogy a modern demokrácia mennyire tartós vagy az egyetlen jó megoldás-e, hanem az, hogy képesek vagyunk-e a politika alapkérdéseit a jelenlegi demokratikus ideológia keretei között kezelni vagy sem. A legfőbb veszély ugyanis mindig azonos: megőrizhető-e a stabilitás, s vajon nem csapjuk-e be magunkat mi, európaiak, ha azt hisszük, hogy a demokrácia véd meg bennünket, s nem egyéb körülmények részben véletlen egybeesése, amelyek a II. világháború következtében alakultak ki; illetve a társadalmi béke vajon egyedül a fogyasztásban kifejezhető kedvező adatoktól függ-e.

A modern demokrácia arra alapozza fölényét, hogy 1) legitimitása megingathatatlan, ezen a többségi elv rendszeres alkalmazását érti; 2) minden felmerülő konfliktust végső alkotmányos elvek alapján képes jogilag elrendezni; 3) képes a stabilitást tartósan megőrizni, a belső béke feltételének a gazdasági virágzást tekintve, azaz gazdasági jólét nélkül fenntarthatatlan a modern demokrácia; 4) a demokratikus egyenlőségelv hangsúlyozása (valamint más „értékek” ideológiai sulykolása) képes minden más morális és vallási szükségletet politikáivá alakítani és akként kezelni; 5) a politika legrégebbi kérdéseinek egyikét, a szegények féken tartását a demokrácia képes megoldani; 6) a demokrácia legkényesebb kérdése, az oktatás vagy még inkább a nevelés kezelhető a legnehezebben a demokratikus egalitarianizmus világában: ha mindenki eleve egyenlő, akkor mire való a nevelés és az oktatás, amely minden szándék ellenére az egyenlőtlenség keletkezésének a legfőbb forrása. Amikor a demokrácia válságáról szoktak beszélni, akkor a fenti szempontok egyikét igyekeznek előtérbe állítani. Az okozza a nehézséget, hogy ezek a szempontok a politikai nárcizmussal összhangban is értelmezhetők: hogy melyek a politika örök kérdései, s melyek egy adott rendszerre jellemző kérdések, a demokrácia esetében igen fontos probléma. A modern demokrácia azzal hízeleg önmagának, hogy képes a politika örök kérdéseit megoldani, a rá jellemző speciális problémákat pedig átalakítani. A 14. században a sienai városi tanácsba mindössze két hónapra kaphatott valaki kinevezést, mondván, két hónapon túl bárki korrupttá válhat. Ezt a fajta szigorúságot egyetlen demokrácia sem képes vagy akarja alkalmazni. Valamiféle középútnak gondolja magát a modern demokrácia – a statisztikai közép az eligazító ideálja mind praktikus, mind eszmei értelemben. Ezzel hiszi a legitimitás kérdését megoldani. Ezt kívánja kiegészíteni az alkotmányosság követelményével, amely a modern institucionalista gondolkodás csúcspontja. E két feltétel a modern demokratikus berendezkedés minimuma. A folyamatos gazdasági fejlődés és szükségletkielégítés viszont már a természethez fűződő viszony kérdése: ha a természet a végtelenségig kihasználható vagy leigázható, akkor az anyagi jólét érve sokáig fennállhat. Fogyassz minél többet, annál jobban élsz, vagyis a demokrácia a legjobb államforma. De ennek a korlátja leginkább a demográfiai adatok alapján derül ki. Ha a jóléti demokratikus rendszerek képtelenek a népességüket természetes úton újratermelni, akkor ez életképtelen kultúra, s ennek aligha van köze az államformához. Az egyenlőségelv mitizálása pedig beszűkíti a valóságos politikai kérdésekről való gondolkodást. Az egyenlőségnek csak akkor van értelme, ha nem bénítja meg a gondolkodást. Az egyenlőség társadalmi vagy politikai értelmezését ugyanis megelőzi a gondolkodás egyenlőségének a kérdése: minden gondolkodás különbségtétel, és emiatt az egyenlőség felszámolásának az eszköze. Ha a demokrácia nem akarja a gondolkodás vagy a racionalitás halálát, akkor bele kell törődnie, hogy a demokrácia akkor is hanyatlik, ha mindent megtesz saját összeomlása okainak kiiktatására – nem fog menni.

A modern demokrácia a modern észjog terméke, jövőbeni sorsa az észjogban rejlő lehetőségektől függ, illetve a korlátaiktól: az ész természetes korlátaiktól, mert a racionalitást és az irracionalitást nem választja el oly nagy távolság, mint ahogy azt az észjog élharcosai bármikor is gondolták Kanttól Habermasig.